

MIŁOSZ SOSNOWSKI

WYDZIAŁ HISTORII UAM

<https://orcid.org/0000-0002-1517-6979>

„VILIA MUNERA” KARYNCKIEGO ASESORA DLA ARCYBISKUPA SALZBURGA LEONHARDA VON KEUTSCHACHA (BK 2674)¹

Rękopis BK 2674

Znajdujący się od 1960 roku w zbiorach Biblioteki Kórnickiej kodeks o sygn. BK 2674 to integralnie zachowany², niewielki (39 kart; ok. 17,5 × 25 cm) pergaminowy rękopis z końca XV wieku, będący podarkiem Georga Unterburgera, asesora w karynckim Gurk, dla księcia-arcybiskupa Salzburga, Leonharda von Keutschacha, na inaugurację jego pontyfikatu. Na kartach przygotowano liniowanie czerwonym atramentem, które wypełniono lustrem tekstu w jednej kolumnie (ok. 10,5 × 15,5 cm), zwykle 34 wersy na stronie. Dla zasadniczego tekstu użyto ciemnobrązowego atramentu, czerwony rezerwując dla nagłówków i rubryk oraz dla pionowych linii, którymi przekreślone są majuskuły. Odnieść można wrażenie, że

¹ Podstawą artykułu jest przygotowany przeze mnie opis katalogowy, dostępny na portalu Platformy Cyfrowej Biblioteki Kórnickiej: https://platforma.bk.pan.pl/search_results/198585 [dostęp: 31.07.2020]. Kodeksu nie uwzględnia *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, oprac. Jerzy Zathey, Wrocław 1963.

² Zdaje się, że usunięte zostały tylko połówki papierowych wyklejek okładziny. Na tylnej w kole pojedynczej linii waga z zaokrąglonymi szalami, zawieszona na leżącym półksiężycu (40 × 58 mm) – typ częsty w Austrii u schyłku XV wieku, zob. Piccard 5, Abtlg. 7, nr 201–209; por. Briquet nr 2482.

kodeks został spisany przez skrybę nawykłego do pracy kancelaryjnej. Wskazuje na to mechaniczny i daleki od wyrafinowania, właściwego na przykład dla filigranów, sposób dekorowania liter pierwszego i ostatniego wiersza karty, polegający na przedłużaniu piórkami ich dolnych i górnych lasek, z których wyrastają dość niezgrabne zawijasy. Trudno odeprzeć myśl, że pisarzem mógł być sam ofiarodawca rękopisu, Georg Unterburger, choć by to potwierdzić, potrzebowalibyśmy próbki pisma asesora. Rękopis spisany został czytelnie i czysto, odczyty nie budzą wątpliwości, a nieliczne błędy skorygowano współcześnie. Ta sama ręka zapisała reklamanty (k. 14v, 22v, 30v), inna zaś – ale wciąż w podobnym okresie (na co wskazuje konserwatywna cyfra 4 w postaci półósemki) – w dolnym prawym rogu jasnym atramentem ponumerowała bifolia w ramach składek. Druga foliacja, na którą się poniżej powołujemy, jest już nowożytna.

Zachowana do dziś prosta oprawa – deski obciągnięte jasną skórą z podwójnymi rombami w kwadratowym polu – wydaje się współczesna spisaniu rękopisu, a jeżeli późniejsza, to niewiele. Można domyślać się, że szykując swój podarek – i nie chcąc obdarować arcybiskupa nagimi, zszytymi składkami – Georg Unterburger zadbał również o oprawę, ale brak na to dowodu³.

Z innym niż pisarz twórcą łączyć należy wielobarwne dekoracje. Utrzymane w stonowanej kolorystyce bloki malowanych inicjałów, wyrastająca z nich floratura oraz indywidualne wizerunki roślin i ptaków mają swój kontrast w stosunkowo bogatych i dobrze zachowanych złoceniach. Tu i ówdzie pojawiają się drobne filigrany, czernią swą kontrastujące ze złotymi kropkami, które okalają. Być może porównanie zdobień rękopisu z dekoracjami rękopisów oraz dyplomów iluminowanych w Karyntii pozwoliłoby umieścić twórcę na mapie prowincjonalnych warsztatów schyłku XV wieku. Flora i fauna na k. 2r przedstawione są realistycznie do tego stopnia, że rozpoznanie gatunków ptaków – w listowiu widać srokę, samca gila, bogatkę, dzięcioła – oraz roślin (orzecha i rzepy) nie sprawia trudności. Realizmem cechują się też przedstawienia herbowe na tej samej karcie. Po stronie heraldycznej prawej widnieje herb arcybiskupów Salzburga: tarcza dwudzielna w słupek, w polu prawym złotym lew czarny wspięty, w polu lewym czerwonym pas biały pośrodku. Nad tarczą iluminator umieścił czerwony kapelusz kardynalski z dwoma frędzlami, za nią zaś krzyż arcybiskupi. Po stronie lewej pola górnego

³ Być może wskazówką co do pochodzenia oprawy są dwie zachowane trójkątne klamerki (z czterech pierwotnych), przedstawiające dwugłowego orła z rozpostartymi skrzydłami, co bywało symbolem bezpośredniej, jak w przypadku arcybiskupa Salzburga, podległości Cesarstwu (*Reichsfreiheit*).

Il. 1. „Villa munera” Georga Unterburgera, BK 2674, k. 2

Il. 2. Herb Leonharda von Keutschacha na bramie zamku Petersberg w Karyntii.
 Źródło: Wikimedia Commons. Fot. Niki L

Il. 3. Herb arcybiskupstwa Salzburga i herb Leonharda von Keutschacha na zamku Tanzenberg w Karyntii. Źródło: Wikimedia Commons. Fot. Johann Jaritz

Il. 4. Trzymacz heraldyczny z herbem Leonharda von Keutschacha, Salzburg Museum, Inv. Nr. 231/26
 Źródło: Wikimedia Commons. Fot. WolfD59

karty widnieje z kolei herb rodziny Leonharda von Keutschacha: w polu czarnym tarczy biała rzepa, nad tarczą mitra i pomarańczowy paliusz z kolorowymi frędzlami, za tarczą pastorał. Owa biała rzepa jest znakiem rozpoznawczym arcybiskupa Leonharda, widnieje ona na licznych ufundowanych przez niego zabytkach sztuk plastycznych i architektury⁴, podobnie jak na bitych za jego pontyfikatu monetach, reprezentacyjnych i rzadko spotykanych tzw. rzepich talarach (*Rübentaler*) oraz pieniądzu obiegowym (*Rübenbatzen*)⁵.

Na całość rękopisu składają się trzy teksty, każdy poprzedzony rubryką dedykacyjną, identyfikującą jako odbiorcę nowego arcybiskupa *Iuvavum* Leonharda, zaś jako dawcę podarku Georga Unterburgera, profesora prawa kościelnego i asesora w Gurk. Te trzy teksty to kolejno: *Oratio demonstrativa ad Leonhardum Iuvavensem* (k. 1v–5r; dalej też jako „Przemowa”), *Tractatulus de sacramentis ecclesiasticis* (k. 6v–38r; dalej też jako „Traktat”) oraz *Carmen ad Leonhardum Iuvavensem* (k. 38v; dalej też jako „Pieśń”). W zgodzie z topiką afektowanej skromności⁶, nie ograniczoną tylko do partii exordialnych, nazywa je Georg „malutkimi dziełkami” (*opuscula minima* w prologu „Traktatu”) oraz „taniami” lub nawet „bezwartościowymi podarkami” (*vilia munera* i *parui munuscula serui* w „Pieśni”), które zwłaszcza znikome wydają mu się, gdy zestawia je ze świętością odbiorcy (np. *princeps illustris* w „Pieśni”).

Te trzy teksty oraz zawierający je rękopis jako całość są świadectwem smaku, erudycji, wykształcenia i aspiracji prowincjonalnego duchownego, chcącego wkuścić się darem w łaski potężnego hierarchy i wejść z nim w relację patron–klient (*qui cupit in seruum recipi minimum siue clientem* w „Pieśni”). Inwestycja Georga nie przyniosła, jak sądzę, spodziewanego zwrotu w jego karierze. Na ile udało mi się ją prześledzić, związana ona była nie z otoczeniem arcybiskupa Salzburga⁷, lecz wciąż bezpośrednio z karynckim biskupstwem w Gurk.

⁴ Heinz Dopsch, *Salzburg im 15. Jahrhundert*, [w:] *Geschichte Salzburgs Stadt und Land*, t. I, cz. 1, red. Heinz Dopsch, wyd. 2, Salzburg 1983, s. 590–592.

⁵ Zob. Günther Probst-Ohstorff, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, Wien 1994, s. 145, 247, 262, 374, 376, 548–549, 555; *Wörterbuch der Münzkunde*, red. Friedrich von Schrötter i in., Berlin – Leipzig 1930, s. 305, 577 (hasła: *Keutschach- oder Rübentaler* oraz *Rübener*).

⁶ O toposie afektowanej skromności zob. Ernst R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, przeł. i oprac. Andrzej Borowski, wyd. 2, Kraków 2005, s. 90–92.

⁷ Nie znajdujemy go np. w gronie kanoników salzburskich, zob. Hans Wagner, Herbert Klein, *Salzburgs Domherren von 1300 bis 1514*, „Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde” 1952, nr 92, s. 1–81.

Leonhard von Keutschach

Leonhard von Keutschach, jedna z wielkich postaci historii Austrii u schyłku średniowiecza, był księciem-arcybiskupem Salzburga w latach 1495/6–1519⁸. Przyšzedł na świat ok. 1442 roku w drobnoszlacheckiej rodzinie von Keutschach jako syn Ottona, sędziego sądu nadwornego (*Hofgericht*) w karyńckim Viktring, stanowiącym obecnie dzielnicę Klagenfurtu⁹. W 1460 roku wstąpił do założonego na początku XII wieku opactwa kanoników regularnych reguły św. Augustyna w pobliskim Eberndorfie. Klasztor wystawiony był w XV wieku na zniszczenia ze strony wojsk osmańskich i węgierskich – ich kulminacją był pożar (*wildes fewr*) z 1483 roku, który strawił większą część zabudowań¹⁰. Leonhard miał swój udział w odbudowie klasztoru jako jego administrator – proboszczem w Eberndorfie został w 1481 roku¹¹. Jego kariera nie rozwijała się pośpiesznie. W 1490 roku został prepozytem kapituły katedralnej w Salzburgu¹². W lipcu 1495 roku po pewnych wahaniach ta sama kapituła obrała Keutschacha na arcybiskupa, zaś po zatwierdzeniu na przedziemi tej decyzji przez papieża Aleksandra VI został on wyświęcony w kwietniu kolejnego roku¹³. Keutschach był wówczas człowiekiem ponad pięćdziesięcioletnim. W Eberndorfie, jak i potem w kapitule salzburskiej nabrał dużego doświadczenia instytucjonalnego i administracyjnego, które miało procentować w trakcie pontyfikatu. Był człowiekiem głębokiej prywatnej pobożności – od wczesnych lat w Eberndorfie przewodnikiem była dla niego reguła św. Augustyna¹⁴.

W II połowie XV wieku arcybiskupstwo salzburskie znajdowało się w trudnej sytuacji – za epokę upadku uznawane są rządy Fryderyka V grafa Schaunbergu (1489–1494), zaś pontyfikat jego następcy, z którym łączono duże nadzieje, trwał zaledwie kilka miesięcy¹⁵. Leonhard był dobrym administratorem – za jego czasów zdecydowanie poprawiła się sytuacja finansowa diecezji – oraz patronem rozwoju sztuk, czego świetnie zachowane ślady do dziś widnieją na terenach diecezji,

⁸ Poniższe za: Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 566–593; zob. też Reinhard Heinisch, Leonhard von Keutschach, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 14, Berlin 1985, s. 250–251; Georg A. Pichler, *Salzburgs Landes-Geschichte: Allgemeine Geschichte*, Salzburg 1865, s. 292–293.

⁹ Reinhard Heinisch, dz. cyt., s. 250; Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 570.

¹⁰ Matej Klemenčič, *Die Pfarrkirche von Konjice*, [w:] *Gotika V Sloveniji. Akti mednarodnega simpozija Ljubljana. Narodna galerija. 20.–22. oktober 1994*, Janez Höfler, Ljubljana 1995, s. 125 i przyp. 25.

¹¹ Reinhard Heinisch, dz. cyt., s. 250; Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 570.

¹² Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 570.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 571 i nn.

¹⁵ Tamże, s. 563–569.

w tym w pałacu biskupim w Hohensalzburgu¹⁶. Mimo nepotyzmu i konfliktów z próbującym uzyskać niezależność salzburskim mieszczaństwem, a także szeregu innych przewin, von Keutschach ceniony był wysoko m.in. przez Marcina Lutra¹⁷, a opinia o nim w historiografii jest bardzo pozytywna¹⁸.

Pisząc swoją mowę pochwalną w 1495 roku, Georg Unterburger oczywiście nie mógł wiedzieć, jak w rzeczywistości będzie wyglądał pontyfikat Leonharda i że trwać on będzie blisko ćwierć wieku. Wyrażał swoje nadzieje i oczekiwania, starając się jednocześnie nadać im treść i formę, która – miał nadzieję – odpowiadać będzie oczekiwaniom odbiorcy.

Georg Unterburger

Dostępne mi opracowania nie wspominają o Georgu Unterburgerze. Z mowy pochwalnej na inaugurację pontyfikatu Leonharda dowiadujemy się, że Georg jest profesorem prawa kanonicznego (k. 1v: *professor iuris pontifici*) i że pochodzi z niewielkiej miejscowości (k. 5r: *oppidolum natale meum*). Nazw miejscowych podobnych do Unterburga znajdziemy co prawda w Austrii (i ogólniej – w południowych Niemczech) wiele, ale sprawę swego pochodzenia rozjaśnia we wstępie do „Traktatu o sakramentach” sam Georg. W sposób uczony przybliży tam miejsce swego pochodzenia oraz przynależność społeczną (k. 7r): *tue maiestatis ditioni ex opido Paleoktyma patrio uocabulo Antiquus Fundus appellato ab ineunte etate seruulus ascriptus*. Grecka i łacińska kalka nazwy miejscowości pasuje chyba tylko do karynckiego Althofen (słoweń. Stari Dvor), ok. 15 km na wschód od Gurk. Dawny Unterburg sąsiedował z Althofen od wschodu, zaś dziś stanowi jego część¹⁹. Miejscowość należała do eksterytorialnych dóbr arcybiskupów Salzburga, którzy posiadali tam też zamek obronny, odnowiony nieco później przez Leonharda Keutschacha²⁰. Przynależność dóbr w Althofen tłumaczy też, dlaczego Georg prezentuje siebie jako poddany, „od urodzenia przypisany władzy Twego [tj. arcybiskupa] majestatu jako sługa”. Daje w ten sposób znać odbiorcy, że nic

¹⁶ Tamże, s. 571.

¹⁷ Johann Sallaberger, *Die Einladung Martin Luthers nach Salzburg im Herbst 1518*, „Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde” 2011, nr 151, s. 127–159.

¹⁸ Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 571–573.

¹⁹ Zob. *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten: nach amtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, oprac. Franz Raffelsperger, t. 6, Wien 1854, s. 495.

²⁰ Joseph G. von Stauber, *Schloss Althofen*, [w:] *AEIOU. Das Lexikon aus Österreich*, https://austria-forum.org/af/AEIOU/Schloss_Althofen [dostęp: 15.07.2020].

zależności między nimi w rzeczywistości już istnieje – prosi jedynie o jej zacieśnienie i przeniesienie na plan bardziej bezpośredni i sformalizowany.

Miejsce urodzenia to jeden z niewielu pewnych punktów w biografii Georga Unterburgera, ale nie jedyny. W archiwum diecezjalnym w Gurk zachował się iluminowany list odpustowy wystawiony w Rzymie 26 maja 1499 roku dla kościoła parafialnego św. Emiliana w Altenmarkt (*in antiquo foro Gurcensis diocesis*), ok. 10 km na wschód od Gurk²¹. Kilku kardynałów, pod przewodnictwem Oliviero Carafa (zm. 1511 r.), biskupa Sabiny, przyznaje w nim odpust studniowy wszystkim, którzy odwiedzą wspomniany kościół w Wielki Czwartek, Wielkanoc, Boże Narodzenie oraz w dzień patrona kościoła, św. Emiliana. Wystawca wyraźnie zaznacza, że robi to na prośbę naszego Georga Unterburgera (*dilectus nobis in Christo, venerabilis et egregius vir magister Georgius Unterburger de Altenhofen*), który uprzednio był tego kościoła rektorem (*quondam eiusdem ecclesie rector*). Dokument wymienia liczne zasługi Unterburgera na rzecz kościoła w Altenmarkt, polegające na jego odbudowie, konserwacji, zakupie ksiąg, kielichów mszalnych i oświetlenia – te czynności ściągają miały do kościoła pielgrzymów i darczyńców, podobnie jak sprowadzać ich ma wystawiany właśnie dokument.

W 1502 roku, a więc sześć lat po sakrze biskupiej Leonharda Keutschacha, znajdujemy Unterburgera w kancelarii Rajmunda Peraudiego (Raimond Pérault), biskupa Gurk od 1491 roku. Będący pod wieloma względami przeciwnikiem Keutschacha, który "trzymał się z daleka od wielkiej polityki i misji dyplomatycznych", Peraudi większą część życia spędził w podróżach w służbie Stolicy Apostolskiej – w latach 1500–1504 pełnił funkcję legata "a latere" i głosił indulgencje związane z rokiem jubileuszowym oraz krucjatę antytyrecką w Rzeszy, Skandynawii i w Prusach²². Wcześniej, we wspomnianym dokumencie z 1499 roku, znajdujemy kardynała wśród innych nadających odpust kościołowi w Altenmarkt. Natomiast w czterech dyplomach późniejszych, wystawionych przez niego lub w jego imieniu od czerwca do grudnia 1502 roku, znajdujemy Unterburgera już w bliższym związku z biskupem. Subskrypcja Georga widnieje w indulcie z 26 czerwca dla Ulryka księcia wirtemburskiego wystawionym w imieniu Rajmunda przez Jana de

²¹ Za udostępnienie skanu oraz regestu dyplomu (Archiv der Diözese Gurk, P 1646) dziękuję doc. Peterowi Tropperowi, kierownikowi archiwum diecezji Gurk.

²² Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 571, 584–585; Christine Tropper, *Peraudi Raimund*, w: *Neue Deutsche Biographie*, t. 21, Berlin 2003, s. 117–118; Salvador Miranda, *Perauld, O.S.A., Raymund*, [w:] *The Cardinals of the Holy Roman Church*, <http://cardinals.fiu.edu/bios1493.htm#Perauld> [dostęp: 15.08.2020].

Castro²³. Miesiąc później, w dyplomie z 27 lipca 1502 r. wystawionym przez Jana de Castro (w imieniu Rajmunda) w Ulm dla klasztoru w Ellwangen występuje też Unterburger jako poborca taksy²⁴. W obydwu tych dokumentach brak bliższych określeń dotyczących jego roli w otoczeniu biskupa Rajmunda, ale podpisany jest w nich z formułą *visa*, która zdaje się oznaczać, że przynajmniej te dwa dokumenty w jakiś sposób musiał on zatwierdzić z ramienia swego biskupa. Stanowiska Unterburgera w tym okresie przybliżają natomiast dwa dokumenty, wystawione za Rajmunda (ponownie przez Jan de Castro *pro Raymundo*), w których Georg występuje jako interwent. Określony został w nich Georg jako *dilectus nobis in Christo* – we wcześniejszym, z lipca jako *utriusque iuris doctor, capellanus noster*²⁵, w późniejszym zaś, grudniowym, jako *decretorum doctor, secretarius et familiaris noster*²⁶. Był więc Georg doktorem obojga praw, świeckiego i kanonicznego, zaś w otoczeniu Rajmunda, biskupa Gurk, pełnił rolę sekretarza i kapelana. W rękopisie BK 2674 Georg określa sam siebie jako asesora, więc można się domyślać, że funkcje kapelana i sekretarza zdobył on między 1495/6 a 1502 rokiem.

Gdzie Unterburger zdobył tytuł naukowy, nie sposób określić. Na Uniwersytecie Wiedeńskim, największym już wówczas w Rzeszy, prawa rzymskiego nie nauczano i tytuł *utriusque iuris* zdobyć można tam było dopiero w XVI wieku – w celu uzyskania wykształcenia w tym zakresie wybierano zwykle jeden z wielu uniwersytetów w Italii²⁷. Najpóźniejszy znany mi dokument, w jakim zdaje się występować Georg, nosi datę 23 października 1504 roku. Jest to zachowany w archiwum diecezjalnym w Gurk instrument notarialny dotyczący kościoła parafialnego św. Urbana w karynckim Sankt Urban, który wystawił archidiakon Andreas

²³ Christian Friderich Sattlers *Herzoglich-Würtembergischen Geheimden Archivarius, des Königl. Groß-Britannischen historischen Instituts zu Göttingen und der Königl. Preußischen gelehrten Gesellschaft zu Frankfurt an der Oder wirklichen Mitglieds Geschichte des Herzogthums Würtemberg unter der Regierung der Herzogen*, t. 1, Tübingen 1769, s. 83 (nr 27).

²⁴ Josef Zeller, *Aus dem ersten Jahrhundert der gefürsteten Propstei Ellwangen*, „Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte Neue Folge” 1908, nr 17, s. 297.

²⁵ Urkunden Salzburg, Erzstift, SLA, OU 1502 (19.VII.1502 w Ulm): *ecclesia Beate Marie Virginis prope civitate Salczburgensis in Mullis [...] dilecti nobis in Christo Georgii Unterburger iuris utriusque doctoris capellani nostri*.

²⁶ Archiv der Diözese Gurk DKA Urkundenreihe, M-47 (9.12.1502 w Erfurcie): *dilectus nobis in Christo Georgius Unterburger decretorum doctor secretarius et familiaris noster*.

²⁷ *Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät – Matricula Facultatis Juristarum Studii Viennensis*, t. 2 (1442–1557), oprac. Thomas Maisel, Johannes Seidl, Severin Matiasovits, Wien – Köln – Weimar 2016, s. XXI–XXIII. Dla pewności dodam, że Unterburgera w opracowanych księgach immatrykulacji wiedeńskiego fakultetu *iuristarum* nie znalazłem, zob. też *Die Matrikel der Wiener*, t. 1 (1402–1442), oprac. Johannes Seidl, Andreas Bracher, Thomas Maisel, Wien – München 2011.

Pomus de Bassignana²⁸. Choć czas i miejsce zgadzają się z naszym Unterburgerem, to jednak pewne wątpliwości budzi skromny sposób jego przedstawienia (*devotus vir i honorabilis dominus*) i brak wzmianki o tytule doktorskim.

Naszego karynckiego asesora przez okres kilku lat po sakrze Keutschacha widzimy więc w otoczeniu biskupa Gurk Rajmunda Peraudiego, z którym arcybiskup Salzburga nie utrzymywał dobrych stosunków²⁹. Georg został nawet sekretarzem i kapelanem francuskiego biskupa. Wyjątkiem jest chyba instrument notarialny z 1504 roku, gdzie Unterburger występuje jako *clericus Salceburgensis diocesis*. Wystawiony on został jednak aż osiem lat po sakrze Keutschacha i w okresie, gdy schorowany Peraudi – który zmarł kilka miesięcy później, w lipcu 1505 roku – wracał już na stałe z wieloletniej podróży na północ do Rzymu³⁰. Prawdopodobnie wykraczająca poza postawione tu cele i możliwości kwerenda archiwalna pozwoliłaby o karierze Unterburgera powiedzieć więcej. Na podstawie jednak tego, co już wiemy, możemy ostrożnie domyślać się, że rękopis-podarek – nawet jeżeli został przez Keutschacha przyjęty – nie miał spodziewanych konsekwencji dla dalszej kariery Unterburgera. W każdym razie nie doprowadził do nawiązania relacji patronacko-klientalnej z arcybiskupem Salzburga, do czego jeszcze wrócimy.

Datowanie rękopisu

Moment powstania rękopisu, stworzonego na inaugurację pontyfikatu, da się nieco bardziej przybliżyć. Elekcja biskupia w Salzburgu odbyła się 7 lipca 1495 roku i po krótkich wahaniach kapituła przychyliła się do kandydatury Keutschacha. Zatwierdzenie wyboru ze strony papieża Aleksandra VI nastąpiło na przedzimi, 13 listopada, ale na sakrę nowego arcybiskupa przyszło poczekać kolejne kilka miesięcy. Ze względu na szalejącą w Salzburgu zarazę Leonhard przybył do swej stolicy dopiero w połowie kwietnia 1496 roku, wcześniej zaś przebywał w odległym Friesach³¹. W związku z tym, że rękopis jest podarkiem okolicznościowym, związanym z określonym wydarzeniem, wręczenie go później niż kilka tygodni po sakrze biskupiej pozbawione byłoby sensu. Sądzić należy, że Georg rozpoczął pracę po elekcji Keutschacha – ta jest ostatnim wspomnianym w przemowie wyda-

²⁸ Archiv der Diözese Gurk DKA Urkundenreihe o. Sign. 19, [w:] *monasterium.net*, https://www.monasterium.net/mom/AT-ADG/AGDK/o_Sign_19/charter [dostęp: 12.08.2020]. Za pomoc w lekturze tego dyplomu dziękuję Jakubowi Łukaszewskiemu z Biblioteki Uniwersyteckiej UAM.

²⁹ Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 584–585.

³⁰ Salvador Miranda, dz. cyt.; Christine Tropper, dz. cyt., s. 117–118.

³¹ Powyższe informacje za Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 570.

rzeniem – a może już po zatwierdzeniu przez papieża kandydatury Keutschacha³². Musiałby więc w okresie od pięciu do dziewięciu miesięcy kompleksowo rozplanować swój podarek i zlecić jego wykonanie – skomponować przemowę i pieśń pochwalną, napisać traktacik o sakramentach, zadbać o iluminacje. Kilkumiesięczny pobyt Keutschacha we Friesach – o czym, jak każdy członek kleru, wiedział zapewne Unterburger – tłumaczy też, dlaczego akurat ta miejscowość wyróżniona została w mowie pochwalnej na cześć nowego arcybiskupa. Odległość dzieląca Gurk od Friesach i macierzystego dla Unterburgera Althofen to zaledwie kilkanaście kilometrów. Być może asesor wykorzystał pobyt Keutschacha w pobliskim Friesach, aby przesłać mu – lub wręczyć osobiście – szykowany dla niego prezent.

Oratio demonstrativa

Jeżeli arcybiskup Leonhard kiedykolwiek otrzymał i otworzył przygotowaną dlań przez Georga książeczkę, natrafił po pierwsze na poświęconą sobie *Oratio demonstrativa* (k. 2r–5r). Określenie to (mowa „popisowa”³³) oznacza tu, zgodnie z terminologią teorii retoryki od antyku począwszy, okolicznościową mowę pochwalną³⁴. Okoliczność tę przybliży pompatycznie sformułowana rubryka: „na najpomysłniejszy arcypontyfikat i nową purpurę najczcigodniejszego ojca w Chrystusie, sławnego księcia i pana, pana Leonharda, arcypasterza świętej bazyliki salzburskiej i legata Stolicy Apostolskiej”. Zgodnie z krótkim podsumowaniem teorii starożytnej, jakie znajdziemy u Izydora z Sewilli, spodziewać należy się po takiej przemowie pochwały samego jej bohatera, ale również opisu tego, co go poprzedza, oraz tego, co nastąpi po nim³⁵. Unterburger spełnia te wymogi, przy czym kompozycja przemowy, poprzedzonej nastawionym na uzyskanie życzliwo-

³² O papieżach Unterburger milczy.

³³ Zob. hasło *demonstrativus*, [w:] *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, https://lexicon.scriptores.pl/fr/lemma/DEMONSTRATIVUS#haslo_pelny [dostęp: 15.08.2020].

³⁴ Zob. np. Michał Czerenkiewicz, *Prolegomena do antycznej teorii panegiryku*, [w:] *Panegiryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. Monika Sulejewicz-Nowicka, Zbigniew Gruszka, Łódź 2013, s. 11–33; Heinrich F. Plett, *Rhetoric and Renaissance Culture*, Berlin – New York 2004, s. 101–103; Brian Vickers, *Epideictic and Epic in the Renaissance*, „New Literary History” 1983, nr 14(3), s. 497–537.

³⁵ Zob. Izydor z Sewilli, *Etymologiae*, ks. 2, 4, [w:] *Rhetores Latini minores*, wyd. K. Halm, Lipsiae 1863, s. 508: *Genera causarum tria sunt, deliberativum, demonstrativum, iudiciale... Demonstrativum, in quo laudabilis persona aut reprehensibilis ostenditur... Demonstrativum dictum, quod unamquamque rem aut laudando aut vituperando demonstrat. Quod genus duas habet species: laudem et vituperationem. Laudis ordo tribus temporibus distinguitur: ante ipsum, in ipsum, post ipsum.*

ści słuchacza, nasyconym często podkreślaną skromnością wstępem, jest również zasadniczo trójdzielna, i to na dwa sposoby. Nacisk stawia bowiem na przeszłość dalszą, na przechodzącą w terażniejszość przeszłość bliższą oraz na nadzieje związane z pontyfikatem. Po drugie zaś, jest to pochwała ojczyzny (*laus patriae*) Leonharda, jego rodu i ojca (*familiae, patris*) i wreszcie jego samego.

Prolog do przemowy rozpoczyna Georg od cesarza Oktawiana Augusta. Uwieńczone uroczystym triumfem sukcesy polityczne i wojenne są pretekstem do szerszego omówienia elokwencji cesarza, który „w wymowie szkolił się od wczesnej młodości gorliwie i bardzo wytrwale”³⁶, styl zaś „naśladował wytworny i umiarkowany, unikając płaskich dowcipów lub zbyt wyszukanej harmonii słów i dźwięków oraz wyrazów wyszłych już z użycia, ‘cuchnących pleśnią’, jak sam mówił. Aby myśl jak najjaśniej wyrażać, aby uniknąć wprowadzenia w błąd lub zatrzymywania czytelnika lub słuchacza”³⁷. Są to wszystko cytaty adaptowane z *Żywotów Cezarów* Swetoniusza, do czego wrócimy za chwilę. Czytelnik mógłby spodziewać się, że Oktawian August stanowić ma paralełę do arcybiskupa Leonharda. Tymczasem opowieść o krasomówstwie cesarza daje Georgowi asumpt do zwątpienia. Nie wie, od czego winien zacząć swą pochwałę, i martwi się, że „urazi zamiast ucieszyć wstydlive uszy” arcybiskupa. Prolog wieńczy więc topika exordialna – mówca wyraża obawę, że nie tylko słuchacza znudzi i zmęczy, ale też boi się, że wystąpi przeciw cechującej Leonharda skromności. Zakończenie prologu to też jedno z niewielu miejsc, gdzie pojawiają się uwagi na temat wewnętrznego podziału przemowy oraz dotyczące celu poszczególnych partii. Zaznaczywszy swoje wątpliwości dotyczące kolejności wywodu, pytając, od czego powinien zacząć (*a quo potissimum ordiam incertum habeo*), przechodzi Unterburger do opisu Karyntii, świadomie zapowiadając, że robi to, „ponieważ wspomnieć należy zwłaszcza o chwale ojczyzny”, wspólnej wszak dla niego i dla Leonharda.

Uwagi Unterburgera na temat dziejów ojczystych należą do najciekawszych partii przemowy, bo pokazują świadomość historyczną karyntkiego asesora u schyłku średniowiecza. „Królewski i prastary ród (*gens*) Germanów” miał boskie początki (*divina origo*) i składał się z dwóch zasadniczych części (*bipartita*), a mianowicie zachodniej i wschodniej. Powołując się na bliżej niesprecyzowanych

³⁶ Por. C. Suetonius Tranquillus, *Divvs Avgvstvs*, 84, [w:] *De vita Caesarum libri VII*, wyd. Maximilian Ihm, Lipsiae 1933, s. 102 [dalej cytujemy jako Swet. z numerem książki i paragrafu, tu Swet. 2.84]; przekład za: Gajus Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty Cezarów*, przeł. i oprac. Janina Niemirska-Pliszczyńska, wstęp Józef Wolski, Wrocław 1987, s. 121 [dalej jako „przekład” i numer strony].

³⁷ Za: przekład, s. 121-122; por. Swet. 2.86.

„dawnych historyków” (*veteres historiarum scriptores*), pisze, że Germanie „Zachodni” (*occidentales*), którzy „rozsiedli się” w różnych miejscach, znani byli pod wieloma nazwami i zasłużyli na nieśmiertelną sławę. Przykładem ich wiecznotrwałych osiągnięć – tu znowu wraca obszernie cytowany Swetoniusz – jest bitwa w Lesie Teutoburskim (*Variana clades*)³⁸. Dopiero po tym przechodzi Unterburger do bliższych sobie i Leonhardowi Germanów „Wschodnich” (*orientales*). Nazywali się oni Retami, Windelikami (*Vindelici*) i Norykami (*Norici*) – twierdzi Georg³⁹ – i żyjąc między Dunajem, Morzem Ilirów (Adriatykiem) i obydwoma Panoniami (nawiązuje Unterburger do rzymskich prowincji), byli oni najdzielniejsi i najbardziej zaprawieni w wojnie. Powołując się na autorytet Swetoniusza pisze, że Tyberiusz podbił „całą Ilirię, która zajmuje obszar między Italią a królestwem Norykum, Tracją i Macedonią oraz między rzeką Dunajem a wybrzeżem Morza Adriatyckiego”⁴⁰ w „najstraszniejszej ze wszystkich wojen zewnętrznych od czasu wojen punickich. Prowadził ją przy pomocy piętnastu legionów i takiejże liczby posiłków wojskowych przez trzy lata wśród wielkich trudności wszelkiego rodzaju, przy zupełnym niedostatku żywności”⁴¹. W porównaniu do zbudowanych na lekturze Swetoniusza przewagach starożytnych „Wschodnich” Germanów, ich wtórna historia nie jawi się zbyt wyraźnie. Zapanowanie chrześcijaństwa na tych ziemiach przyszło później (*labentibus multis curriculis*), a dowodem jego wielkości są rozsiane wszędzie bardzo zdobne świątynie, wzniesione wielkim nakładem (*exornatissima templa maximo sumptu elaborata*). Co charakterystyczne i warte podkreślenia, karyncki asesor nie próbuje nawet wypełnić opowieści o chrześcijańskiej przeszłości misjonarzami, świętymi i hierarchami rodzącego się i rozrastającego Kościoła – na ile to możliwe, nawiązuje nić ciągłości między chwalebną, wszak jeszcze pogańską, przeszłością starożytną a czasami sobie współczesnymi.

Kolejnym po *laus patriae* elementem przemowy, do którego płynnie przechodzi Georg, jest pochwała rodu (*familia*). „Wśród tych najszlachetniejszych i jaśniejących wielkodusznością ludów (*gentes*) Germanii, żyjących między zatoką

³⁸ „Z klęsk groźnych i haniebnych dwie tylko w ogóle nawiedziły jego panowanie, i to jedynie w Germanii: jedną poniósł Loliusz, drugą Warus. Klęska Loliusza więcej niesławy przyniosła niż straty, lecz klęska Warusa mogła się okazać wprost zgubna, gdyż wycięto w pień trzy legiony z wodzem, legatami i wszystkimi wojskami posiłkowymi. Na wieść o niej kazał [August] rozstawić po mieście strażę, aby zapobiec zamieszkom”, za: przekład, s. 86–87; por. Swet. 2.23.

³⁹ Nie były to w rzeczywistości ludy germańskie, ale dla nas nie ma to znaczenia.

⁴⁰ Za: przekład, s. 144; Swet. 3.16.

⁴¹ Tamże.

Morza Adriatyckiego a rzeką Ister, rodzina Twojej Wysokości zawsze uważana była za słynną oraz wybitną i błyszczała jak najjaśniejsza gwiazda”. Choć wielu członków tego rodu miało ważne zasługi na rzecz chrześcijańskiej republiki (*res publica christiana*), to jednak aby wieścić należną im chwałę, zbraknie sił. Zastrzeżenie Unterburgera – topiczne ponownie – służy do tego, by całą uwagę skupić na jednej postaci, na ojcu arcybiskupa, będącym *pars pro toto* całego rodu.

W tej części przemowy również kilkakrotnie powracać będzie Swetoniusz. Słowa jego biografii cesarzy posłużą np. do opisanego troski, z jaką sędzia Otto pracował na rzecz wspólnoty: „chętnie widział wszelkie zażyłości sąsiedzkie, zachęcał do zawierania związków przyjaźni i gorliwie je popierał”⁴², „o wszystkich troszczył się nie inaczej jak o części składowe jednego organizmu państwowego”⁴³. Swetoniana jest też klamra zamykająca tę część przemowy, pokazującej „z takiego rodu pochodzisz słynnego”⁴⁴. Katalog cnót charakteryzujących „rodziciela Ottona” (*Otto genitor*) wymaga nowego punktu odniesienia, już nie tylko historycznego, ale uwzględniającego filozofię moralną. Unterburger dołącza więc w swym komentarzu fragmenty z traktatu Cyncerona *O powinnościach*. Mniej liczą się tutaj konkretne przykłady czynów Ottona, których zresztą Unterburger nie podaje – albo dlatego, że ich nie zna, albo dlatego, że opisanie ich obnażyłoby brak proporcji między porównywanym a czynami cesarzy. Przykłady są mniej ważne niż uświadomienie słuchaczom, że działalność sędziego z Viktring realizowała sentencjonalnie ujęte dyrektywy filozofów. Do czynów tych pasuje, „jak to znakomicie napisał Platon w *Timajosie*: «ludzie przyszli na świat nie tylko dla siebie i do części naszego życia rości sobie prawo ojczyzna, do innej zaś przyjaciele»”⁴⁵. Ten sam Platon – ciągnie Georg – uznał sentencję stoików: „ludzie sami są także stworzeni dla ludzi, iżby jedni drugim mogli okazywać wzajemną pomoc”⁴⁶. Ostatni przykład parafrazuje przestrożę Cyncerona przed zapomnianiem o cnocie sprawiedliwości: „choć uzyskiwał władzę, zaszczyty i sławę – a w istocie zdobywał je łatwo – to wyśmienie nimi zarządzał, i nigdy nie był skłonny

⁴² Za: przekład, s. 104; Swet. 2.48.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Za: przekład, s. 136; Swet. 3.3.

⁴⁵ *Cicero: de Officiis*, ks. 1, 22, wyd. i przeł. Walter Miller, London – New York 1928 (wyd. 1, 1913) – dalej jako Cic., *De officiis*; przekład za: Marcus Tullius Cicero, *O państwie, O prawach, O powinnościach, O cnotach*, [w:] Cynceron, *Pisma filozoficzne*, t. II, przeł. Wiktor Kornatowski, oprac. Kazimierz Leśniak, Warszawa 1960, s. 337 – dalej jako „przekład” i numer strony.

⁴⁶ Tamże.

zapomnieć o sprawiedliwości⁴⁷ – „wielką czią otaczał sprawiedliwość jako królową cnót⁴⁸. Ottona Keutschacha cechować miały nie tylko poczucie sprawiedliwości, jej praktykowanie oraz szacunek wobec niej jako naczelnej cnoty, ale również dogłębna znajomość prawa⁴⁹. „Wszyscy szukali jego porady, nie inaczej jak niegdyś Rzymianie szukali odpowiedzi uczonych (*responsa prudentum*)”, czyli autorytatywnych wykładni wybornych prawników⁵⁰. „Nie inaczej respektowali jego [tj. Ottona – M.S.] odpowiedzi, niż niegdyś poganie zwykli respektować wyrocznie Apollina delfickiego”. Cnoty cywilne ojca i uznanie, jakie znalazł wśród współczesnych, zamykają *laus parentum*.

Ostatnia część przemowy, stanowiąca objętościowo blisko połowę całości, dotyczy już samego Leonharda Keutschacha. Rozpoczyna ją Georg przywołaniem sentencji Salustiusza z prologu do *Sprzysiężenia Katyliny*, że „dzielność” (*virtus*, pod którą Unterburger rozumie raczej cnotę w ogóle niż „dzielność” starożytnych) „jest nabytkiem sławnym i wiecznym⁵¹. Zasada ta przyświecać miała Leonhardowi, ciągnie Unterburger, już za młodu – nie chciał, by oceniano go wedle szlachetności rodziny, lecz raczej stosownie do praktykowanych cnót. W poświęconej nowemu arcybiskupowi części przemowy rozpoznajemy częstsze odwoływanie się do konkretnych przykładów. W przeciwieństwie do świetności ojczyzny bohatera oraz do chwały jego ojca, omówionych raczej *per species*, Georg stara się *curriculum* i cnoty samego Leonharda przedstawić chronologicznie.

⁴⁷ Por. Cic., *De officiis* 1, 26; zob. przekład, s. 339: „Bardzo wielu ludzi zaś wykazuje nader wyrażną skłonność do zapominania o sprawiedliwości, gdy opanowuje ich żądza władzy, zaszczytów i sławy”.

⁴⁸ Za: przekład, s. 483; Cic., *De officiis* 3, 28.

⁴⁹ Jeżeli w tej partii swej pochwały Unterburger cytuje starożytnych autorów, nie udało mi się ich zidentyfikować.

⁵⁰ Zob. hasło *Responsa prudentium*, [w:] Adolf Berger, *Encyclopedic dictionary of Roman law*, Philadelphia 1953, s. 681.

⁵¹ Sallustius, *Catilina*, 1, [w:] C. Sallusti Crispi *Catilina, Iugurtha, Historiarum Fragmenta Selecta, Appendix Sallustiana*, wyd. i oprac. Leighton D. Reynolds, Oxford 1991, s. 5: *Quo mihi rectius [esse] uidetur ingeni quam uirium opibus gloriam quaerere, et, quoniam uita ipsa qua fruimur breuis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere; nam diuitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, uirtus clara aeternaque habetur*; zob. *Sprzysiężenie Katyliny i Wojna z Jugurtą*, przeł. Kazimierz Kumaniecki, Wrocław 1971, s. 3: „Každy człowiek, dążący do wybicia się ponad wszystkie istoty żywe, powinien starać się usilnie o to, żeby nie przejść przez życie w zapomnieniu, jak bydłeta [...] ducha mamy wspólnego z bogami, ciało ze zwierzętami. Dlatego tym bardziej słuszne wydaje się staranie o zdobycie sławy raczej siłami ducha niż ciała, a ponieważ samo to życie, z którego korzystamy, jest krótkie, należy pamięć po nas jak najdłużej pozostawić; albowiem sława bogactwa i urody fizycznej niestała jest i krucha; dzielność jest nabytkiem sławnym i wiecznym”.

W pochwaleniu arcybiskupa spodziewanie silniej niż we wcześniejszych partiach „Przemowy” zaznaczają się wątki religijne. Powracającą analogią dla nowego arcybiskupa jest sam św. Augustyn, będący wzorcem nie tylko jako dawca reguły macierzystego klasztoru Leonharda. Biskup Salzburga podąża „zbawienymi śladami boskiego Augustyna” (*saluberrima diui Augustini uestigia sectatus*). Jak biskup Hippony został wyświęcony za życia swego poprzednika Waleriusza, tak i Leonhard zostaje zarządcą i koadiutorem osłabionego starością prepozyta w Eberndorfie, którego zresztą za zgodą wszystkich braci zastąpi po śmierci. Unterburger nie stroni w tej części przemowy również od analogii klasycznych. Nie są one tylko stylistycznym sztafażem, lecz mają istotny wpływ na warstwę znaczeniową pochwały. Oto Leonhard wybrany zostaje przez cesarza Fryderyka III „konsulem świętego majestatu” – wybierać się będzie do niego po radę w najważniejszych sprawach, jak wcześniej do jego ojca, lud chrześcijański. Leonhard jest „przez to nie gorszy niż niegdyś Solon u Ateńczyków” (*quapropter haud inferior quam Solon quondam apud Athenienses*). Wybrany – oczywiście niechętnie (*te inuito ac reluctantante*), co topicznie podkreśla Georg – na prepozyta, Leonhard swą przezornością i przemyślnością (*industria, prudentia*) przywraca Salzburgowi dawną świetność. Obiór nowego biskupa w 1495 roku stylizowany jest na rzymskie komicja (*comicia habituri essent*), w trakcie których senatorowie (*sacrae canonicaeque professionis senatores*) jednogłośnie nadają nowemu arcykapłanowi (*archiflumen*) tytuł ojca ojczyzny (*pater patriae*).

Nakreśliwszy przeszłość Leonharda oraz dotychczasowe jego zasługi, przechodzi Unterburger na koniec do wielkich nadziei, jakie należy wiązać z jego pontyfikatem. Karyncki asesor rozpoczyna co prawda od spraw ogólnochrześcijańskich, od przestrzegania ortodoksji, ścigania heretyków i rozbudowy kultu Bożego, ale wkrótce przechodzi do spraw bardziej palących w zniszczonej najazdami, zdeorganizowanej i podupadającej moralnie prowincji kościelnej. Słyszymy głos prawnika, gdy wzywa do „nieustającego poszanowania praw kanonicznych, bronięcia aż po rozlew krwi powierzonych Twojej Wielkości praw i przywilejów”. Asesor prosi też, by zniszczone miasta i zamki umocnić nowymi przywilejami, zaś przywileje dawne zachować. Domaga się odnowienia zniweczonych ogniem i starością świątyń (klasycyzująco nazywa je *aedes*). Prosi, by Leonhard przyjął na siebie rolę ojca wszelkiego rodzaju duchownych (*clericorum universique generis*) oraz by ludowi „wyniszczonemu długotrwałą i okrutną burzą Marsową” (*Martiali tempestate*) przyniósł pokój i pomyślność. Na zakończenie przechodzi asesor do spraw ostatecznych, wieszcząc nowemu arcybiskupowi nie tylko długotrwałe rządy, ale też „błogosławioną wieczną radość w niebiańskiej ojczyźnie”. Sprawy eschatologiczne

pojawia się też w „Pieśni”, lecz tam już ponownie ubrane w klasyczny kostium, gdy Georg prosi Parki, by przędły arcybiskupowi szczęśliwe nici (*tibi foelices producent stamina Parce*), i gdy życzy Leonhardowi, aby długowiecznością „zwyciężył starca Nestora” (*Nestorei superes tempore longa senis*).

Cytaty

Cytaty z autorów klasycznych zamieszczone w „Przemowie” są stosunkowo liczne. Georg cytuje *Żywoty cesarów* Swetoniusza oraz *O powinnościach* Cyncerona. *Editiones principes* obydwu ukazały się niecałe 30 lat wcześniej, przy czym traktat Cyncerona był pierwszym w ogóle dziełem klasycznym wydany drukiem⁵². Oprócz aż ośmiokrotnego cytowania Swetoniusza i trzykrotnego Cyncerona Unterburger wykorzystuje też frazę z mowy Salustiusza przeciwko Katylinie – ta również wydana już była wówczas drukiem⁵³. W sposób częsty dla renesansowej recepcji Swetoniusza, Unterburger nie modeluje na *Żywotach Cezarów* swojej wypowiedzi, ale raczej używa poszczególnych żywotów jako kopalni przykładów i cytatów⁵⁴. Humanistyczne wykształcenie nakazuje Georgowi odwoływać się do autorytetów klasycznych – ani razu, przynajmniej wprost, nie cytuje on w mowie pochwalnej Pisma Świętego ani autorów kościelnych. Obficie powołuje się na tych ostatnich w traktacie o sakramentach, ale i tam zdarza mu się cytować *O powinnościach* Cyncerona⁵⁵. Postacie wielkich mężów – z nimi zestawia wychwalanego biskupa oraz jego ojca, Ottona – nie są oczywiście tylko świeckie. Istotną paralelę dla działalności swego bohatera dostrzega Georg w życiu św. Augustyna, którego dzieje znać mógł zarówno z wychodzącej wówczas z mody *Złotej Legendy*, ale też z *Żywotu św. Augustyna* pióra Possidiusa, który już w XV wieku regularnie dołączany był do wydań drukowanych dzieł biskupa Hippony⁵⁶.

⁵² Michael von Albrecht, *A History of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius*, Leiden 1997, s. 1408 (1470, Rzym); Ada Palmer, *The recovery of Stoicism in the Renaissance*, [w:] *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*, red. John Sellars, London – New York 2016, s. 126 (1465, Moguncja).

⁵³ Michael von Albrecht, dz. cyt., s. 460 (1470, Wenecja i Paryż).

⁵⁴ Tamże, s. 1407.

⁵⁵ BK 2674, k. 7r: Quoniam quidem omne officium ministeriumque sacerdotale fere circa sacramentorum administrationem uersatur consistatque, teste uero Marco Tulio in primo libro „Officiorum”: *Omnes trahimur et ducimur ad cognicionis, scienciae cupiditatem in qua excellere pulchrum putamus, labi autem et errare, nescire et decipi, et malum et turpe ducimus* (por. Cic., *De officiis* 1, 18).

⁵⁶ *De s. Augustino*, [w:] Iacopo da Varazze, *Legenda Aurea con le miniature del codice Ambrosiano C 240 inf.*, wyd. Giovanni P. Maggioni, Firenze – Milano 2007, s. 934–969. O świętym Augustynie w *Złotej Legendzie* zob. Sherry L. Reames, *The Legenda Aurea. A Reexamination of Its Paradoxical*

Unterburger rzadko daje znać, że czytelnik lub słuchacz spodziewać ma się cytatu lub aluzji do pisarza starożytnego. Wyjątkowo tylko wprowadza sentencję z Salustiusza (*memor huius preclarissimi Salustiani instituti*) oraz Swetonianśki opis podbojów Tyberiusza (*teste namque Suetonio Tranquillo*), podkreślając jakby ich wagę dowodową w ramach przemowy. Ani razu natomiast nie zapowiada *O powinnościach* – sentencje filozofów zaczerpnięte stamtąd wprowadza, pomijając pośrednictwo Cycerona, jako słowa Platona (*quod Plato in Timaeo censuit*) oraz stoików (*Stoicorum etiam sententiam animaduertens*). Jeżeli aluzje i cytaty miały być, oprócz funkcji perswazyjnej, świadectwem warsztatu retorycznego i erudycji karyńskiego asesora, to powinny być rozpoznane. Unterburger spodziewał się zapewne, że czytelnikowi – lub raczej wykształconemu otoczeniu, bo sam Keutschach akademickiego wykształcenia nie posiadał⁵⁷ – nie sprawi trudu dostrzeżenie kunsztownego wplecenia w wywód uznanych pisarzy antycznych.

Horyzont geograficzny

Kilka słów poświęcić należy horyzontowi geograficznemu „Przedmowy”, który do pewnego stopnia można utożsamić też z horyzontem samego autora. Trudno nie zauważyć, że najszerszy jego krąg, obejmujący całe chrześcijaństwo, zaznaczony jest zdawkowo i niespecjalnie wydaje się Unterburgera interesować. Wszelkie nazwy miejscowe, oprócz Rzymu – i to antycznego – związane są z salzburską prowincją kościelną. Wyznacza ona horyzont uwagi karyńskiego asesora, ale w rzeczywistości nie interesuje go całość położonej wzdłuż Dunaju prowincji – nie znajdziemy wzmianek o Pasawie czy na zachód położonej diecezji fryzyńskiej. W centrum znajduje się Salzburg (*Iuvavum*) oraz ziemie książąt-arcybiskupów.

Arcybiskupowi Salzburga podlegały sufraganie w Ratyzbonie, Brixen, Fryzynie i Pasawie. Status macierzystego dla Unterburgera biskupstwa w Gurk – podobnie jak Chiemsee, Lavantu i Seckau – był odmienny. Terytorialnie były to enklawy leżące poza właściwą diecezją, prawnie zaś jako tzw. biskupstwa własnościowe (*Eigenbistümer*) podlegały metropolii Salzburga – do niego należał wybór biskupa i jego inwestytura, choć w XV wieku władający Księstwem Karyntii Habsburgowie dążyli do przejęcia tych uprawnień⁵⁸. Wezwania Unterburgera do

History, Madison (WI) – London 1995, s. 135–163 (por. jednak tamże, s. 27–30 o upadku popularności *Złotej Legendy* na przełomie XV i XVI w.). O wczesnym drukowanym upowszechnieniu dzieła Possidiusa zob. *Sancti Augustini vita scripta a Possidio episcopo*, Herbert T. Weiskotten, Princeton 1919, s. 32.

⁵⁷ Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 571–572.

⁵⁸ Tamże, s. 542–543; zob. też Manfred Heim, *Salzburger Eigenbistümer*, [w:] *Historisches Lexikon*

zachowania „dawnych praw” wydają się z tym konfliktem związane. Zarówno „potężne miasto Friesach”, jak i pobliskie Althofen, z którego wywodził się Unterburger, leżały na terenie jednej z karynckich enklaw arcybiskupów Salzburga. Keutschach, który w strzeżeniu uprawnień książąt-arcybiskupów był bardzo pilny i skuteczny, obsadził bez problemów biskupstwa w Chiemsee i Lavancie, ale problemy sprawiły mu Seckau i Gurk⁵⁹. Biskupem w Gurk od 1491 roku, na prośby cesarza Fryderyka III i króla Maksymiliana, był wspomniany już Rajmund Peraudi, Francuz, który dodatkowo awansował wkrótce na kardynała⁶⁰. W pochwalce lokalności, jaką głosi Georg, trudno nie dopatrywać się drugiego dna. Oto francuski biskup jego macierzystej diecezji, będący nieustannie w podróżach dyplomatycznych lub przesiadujący w Rzymie Rajmund Peraudi, nie dba o jej interesy i nie ma go na miejscu⁶¹. Teraz, zdaje się mówić Georg, na potężnego arcybiskupa Salzburga wybrano naszego, karynckiego, duchownego – można żywić nadzieję, że uwzględni on miejscowe stosunki i potrzeby.

Recepcja podarku

Spróbujmy pokrótce odpowiedzieć, na ile dar Unterburgera trafić mógł w potrzeby i gusty Leonharda Keutschacha⁶². Z jednej strony, arcybiskup przez cały okres swojego panowania, wypełnionego sporami sądowymi, potrzebował pomocy wielu prawników. Nawet jeżeli tematyka skomponowanego przez Georga traktatu dotyczyła sakramentów, a nie pozwów, łatwo można wyobrazić sobie, że dla doktora obojga praw znalazłoby się w otoczeniu nowego arcybiskupa zajęcie. Nepotyzm praktykowany w trakcie pontyfikatu przez Keutschacha mógłby też dawać nadzieję na przychylnie przyjęcie przepelnionego pochwalnymi treściami podarku i usług oferowanych przez duchownego związanego z arcybiskupem miejscem pochodzenia. Mimo to sądzić wolno, że enkomion Unterburgera nie do końca trafił w gusta Keutschacha. Zwłaszcza humanistyczna w formie i treści przemowa, nasycona odniesieniami klasycznymi i nieznanymi wiele miejsca dla spraw ściśle chrześcijańskich, dla samego Leonharda mogła pozostać niezrozumiała i niezbyt

Bayerns, http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Salzburger_Eigenbistümer [dostęp: 9.08.2020].

⁵⁹ Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 584–585 oraz 458–459, 488–489 gdzie mapy z enklawami.

⁶⁰ Tamże, s. 584.

⁶¹ Peraudi dobrał sobie koadiutora, pochodzącego z Pasawy Mikołaja Kapsa; zob. tamże, s. 584; Christine Tropper, dz. cyt., s. 118.

⁶² Poniższa charakterystyka Keutschacha za: Heinz Dopsch, dz. cyt., s. 571–585. Zob. też wyżej.

zapewne pasowała do jego głębokiej pobożności, opartej na regule św. Augustyna ascetycznej duchowości oraz do braku zainteresowania nowinkami intelektualnymi.

Wydaje się, że Unterburger nie uwzględnił wystarczająco wykształcenia, przygotowania i światopoglądu odbiorcy swego podarku. Słuchacza otwartego na taką formę i podobne treści znalazłby na tronie biskupim Salzburga dwadzieścia lat później, w osobie rywala i późniejszego następcy Leonharda, Matthäusa Lang von Wellenburg. Ten wytrawny dyplomata, doradca i sekretarz Maksymiliana I wskazany został w 1501 roku przez Rajmunda Peraudiego na koadiutora, a po jego śmierci w 1505 roku został biskupem Gurk⁶³. Wbrew woli Keutschacha, za namową cesarza Maksymiliana, nominowany został też przez papieża Juliusza II w 1512 roku na biskupa koadiutora Salzburga, zaś w 1519 roku został arcybiskupem⁶⁴. Doskonale wykształcony na uniwersytetach w Ingolstadt, Tybindze i we Wiedniu, prowadzący wystawne życie „wielki łowca prebend”, Lang zgromadził wokół siebie liczne grono humanistów⁶⁵.

Epilog – późniejsze dzieje rękopisu

Kilka słów poświęcić należy późniejszym dziejom rękopisu. Niestety nie odpowiedzą one, czy przygotowany przez Georga dar trafił do odbiorcy ani jak został przyjęty. Rękopis, jak wspomniano, nie nosi wtórnych średniowiecznych ingerencji, oprócz zrobionych ręką pierwotnego pisarza drobnych korekt. W bliżej nieokreślonym czasie usunięte niestety zostały papierowe, współczesne podarkowi (zob. wyżej, przyp. 2) wyklejki okładziny, gdzie mogły znajdować się zapiski własnościowe.

Co się działo z rękopisem przez trzy stulecia, począwszy od przełomu XV i XVI wieku, nie wiadomo. Pojawia się dopiero na przedwiośniu 1807 roku, dość niespodziewanie, w katalogu aukcyjnym paryskiego Maison Silvestre – krótki opis jest na tyle charakterystyczny, że nie pozostawia wątpliwości co do identyczności z BK 2674⁶⁶. Właścicielem wyprzedawanej kolekcji był zmarły dwa lata później

⁶³ Tamże, s. 584–585.

⁶⁴ Tamże, s. 585–586.

⁶⁵ Tamże, s. 585 i nn. (s. 586 o "największym łowcy prebend") oraz Hans Widmann, *Zur Beurteilung des Salzburger Erzbischofs Matthäus Lang*, "Mittheilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde" 1915, 55, s. 105-112.

⁶⁶ *Notice des livres bien conditionnés du cabinet de M. ***. Avec un supplément qui contient beaucoup d'anciennes éditions du XVe siècle, des manuscrits sur vélin, avec des miniatures, etc. Dont la vente se fera le 9 mars 1807 et jours suivans, en l'une des salles, rue des Bons-Enfants, n° 30, Paris 1807*, s. 8 (paginacja suplementu), poz. 77: *Georg. Unterburger, oratio demonstrativa ad Dominum*

Guillaume-Emmanuel-Joseph Guilhem de Clermont-Lodève, baron Sainte-Croix (prowansalskie posiadłości Państwa Kościelnego)⁶⁷, znany swego czasu miłośnik starożytności, historyk i członek Académie des Inscriptions et Belles-lettres⁶⁸. Wyprzedawane przezeń wówczas książki to pozostałości dużo większej kolekcji, która uległa zniszczeniu w powstaniu antypapieskim w 1791 roku, a które doprowadziło do rychłego przyłączenia hrabstwa Venaissin do Francji⁶⁹. Nie wiadomo, kto na przedwiośniu 1807 roku rękopis zakupił⁷⁰. Można natomiast snuć przypuszczenia dotyczące tego, jak rękopis znalazł się w posiadaniu rodu Clermont-Lodève. Jednym z przodków wyprzedającego swą bibliotekę barona Sainte-Croix był François Guillaume de Castelnau de Clermont-Lodève (zm. 1541), kardynał i arcybiskup Narbonne od 1502 roku, który sporą część życia spędził w Rzymie, w tym jako kamerling Kolegium Kardynałów, oraz jako legat w Awinionie⁷¹. Podarek Unterburgera mógłby zatem już w początkach XVI wieku znaleźć się w Prowansji, ale równie dobrze mogło się to stać w okresie późniejszym i inną drogą.

ANEKS

Zasady wydania

Poniższe wydanie zachowuje brzmienie rękopisu BK 2674 z następującymi wyjątkami. Literę „j” oddano jako „i”, zapis „y” oddano jako „ii”, nie respektowano rozróżnienia między majuskulnymi literami „U” i „V”. Przyimki z następującymi

Leonhardum Apostol. sedis Legatum. In-4. rel. en. bois. Codex Manuscript. in Membranis, cum litteris initialibu[s] depictis. Rękopis wystawiony został podczas ostatniej sesji, 17 marca (tamże, s. 14).

⁶⁷ Identyfikacja w katalogu Bibliothèque nationale de France, <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb36532960h> [dostęp: 31.07.2020]. Tam też informacja, że wyprzedzał po raz pierwszy ogłoszono już w październiku 1805 roku.

⁶⁸ Zob. P.L., *Sainte-Croix (Guillaume-Emmanuel-Joseph)*, [w:] *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources à consulter*, red. Jean-Chrétien F. Hofer, t. 43, Paris 1864, kol. 144–146.

⁶⁹ Zob. szerzej Bon-Joseph Dacier, *Notice historique sur la vie et les ouvrages de M. de Sainte-Croix*, „Le Moniteur Universel” 1811, nr 188, s. 715–716.

⁷⁰ Ponieważ kolejny znany etap historii BK 2674 związany był z Wilnem (zob. opis katalogowy w przyp. 1), trzeba wskazać, że już w okresie sprzed Wielkiej Emigracji Paryż był miejscem przejściowego, a czasem i stałego zamieszkania wielu byłych obywateli Rzeczypospolitej.

⁷¹ Zob. Salvador Miranda, *The Cardinals of the Holy Roman Church*, <http://cardinals.fiu.edu/bios1503-ii.htm#Castelnau> [dostęp: 5.06.2020].

po nich wyrazami zapisano oddzielnie. Obficie stosowane przez pisarza majuskuły zostały zachowane, dla czytelności, tylko w miejscach uzasadnionych; wprowadzono zaś pisownię wielką literą dla *nomina sacra*, imion, nazw własnych i przymiotników odmiejscowych. W przypadkach uznanych za uzasadnione zmodernizowano i zmodyfikowano interpunkcję. Kursywą zapisano słowa będące cytatem lub bliską parafrazą. Podążając za układem graficznym BK 2674, nie wprowadzono podziału *Oratio* na akapity, w *Carmen* zaś zachowano podział na wersy. Nawiasy ostrokątne podają foliację, ew. informację, że tekst akapitu jest rubryką.

Aparat podaje lekcje rękopisu w miejscach wątpliwych i/lub poprawionych w tekście głównym oraz wskazuje na źródło cytatów i parafraz. Zawiera też krótkie komentarze dotyczące nazw, miejsc i postaci występujących w tekście.

Oratio demonstrativa

<1v; rubrica>

In Reuerendissimi in Christo patris, illustris principis ac domini, domini Leonardii, sacrae Iuuauensis basilicae Archipresulis ac Apostolicae Sedis⁷² legati faustissimum archipontificatum nouamque purpuram, Georgii Unterburger iuris pontificii professoris, assessoris Gurczensis, oratio demonstratiua.

<2r> Octauius Augustus, secundus Romanorum caesar, uir fortunatissimus a condito aeuo facile iudicatus – reuerendissime Archipresul – cum iam forte dextro sidere uarii magistratus ac senatorii ordinis munere fungeretur, ciuilia bella sedaret, hostes populi <2v> Romani domaret, Romanam rem publicam plurimum adaugeret, quas ob res maximus triumphus diuiniq[ue] honores ei decreti fuere. *Eloquenciam attamen a prima aetate cupide ac laboriosissime exercuit*⁷³. Nec ullum *dicendi genus nisi elegans atque temperatum sectatus est, uitatis sententiarum ineptiis atque concinitate et ‘reconditorum uerborum’, ut ipse dicere solitus fuit, ‘fetoribus’ precipuamque curam duxit animi sensum quam aptissime exprimere, necubi lectorem seu auditorem obturbaret uel moraretur*⁷⁴ – quod cum mecum ipse animo reuoluo, qui laudes tuas merito celebraturus eloqui desiderem, a quo potissimum ordiar incertum habeo. Vereor etiam ne si de laudibus tuis aliquid dicam, humanissime Archiantistes, pudicas aures tuas potius offendam quam oblectem. Erit attamen tuae clemenciae ueniam dare, ne temeritatis potius quam arroganciae censura redarguendus forem. Quia uero patriae laus precipue commemoranda est: regiam ac uetustissimam Germanorum gentem diuinum originem traxisse, bipartitamque, partim orientales, partim occidentales appellatos esse, ueteres historiarum scriptores tradidere. Occidentales uariis in locis consistentes, diuersis nominibus

⁷² *Sedis] Saedis* rkps.

⁷³ Por. Suet. Aug., 84.

⁷⁴ Por. Suet., Aug., 86.

sortiti sunt, sicut preclaris ac egregiis facinoribus intenti fuere, eaque egere, ita inmortales laudes assequuti sunt. Testatur hoc prisca Variana clades⁷⁵, cum populus Romanus, diuo Octauio Augusto Romani imperii monarchiam gubernante, nullas *grauiores ignominias nec clades alibi quam in Germania acceperit, Lolianam⁷⁶ et Varianam, sed Lolianam maioris infa- <3r> -miae quam detrimenti, Varianam pene exitiabilem, tribus legionibus cum duce legatisque et auxiliis omnibus caesis; qua nunciata excubias per urbem indixit, ne quis tumultus existeret, diemque cladis quotannis moestum ac lugubrem habuerit⁷⁷*. Orientales uero Recii⁷⁸, Vindelicii⁷⁹ Noricique⁸⁰ appellati sunt, infra Danubium ac mare Illyricum⁸¹ ad utrasque Pannonias⁸² conuersi; gens quidem fortissima ac belli experientissima. Teste nanque Suetonio Tranquillo, quanquam diuus Tiberius caesar magnitudine animi rerumque fortiter gestarum varios terrarum populos debellando Romano imperio subegerit, nullum tamen maius difficilisque bellum quam *toto Illyrico quod intra Italiam, regnum Noricorum, interque Danubium flumen, et sinum maris Adriatici patet, perdomito et in ditione redacto, quod grauissimum omnium externorum bellorum post Punica, per quindecim legiones paremque auxiliorum copiam, in magnis omnium rerum difficultatibus summaque frugum inopia triennio gessit⁸³*. Labentibus autem multis temporum curriculis, dum haec gens in christianorum dicionem deuenisset, quantum religioni, diuino cultui pacique dedita fuit, maxima sacra, statutae cerimoniae exornatissima templa maximo sumptu elaborata, haud obscurum testimonium reddere possunt. Inter has nobilissimas ac magnanimitate clarissimas Germaniae gentes, inter sinum Adriatici maris et Istrum fluuium⁸⁴ ad utrasque Pannonias degentes, propinqua Italiae loca tenentes, familia tuae Celsitudinis – augustissime Archipontifex – clara semper ac illustris habita est ac tanquam fulgentissimum sidus emicuit; quodsi maiorum tuorum in rem publicam christianam preclara merita egregiaque facinora secus admissa recensere uolueris, pro- <3v> -fecto nec satis possent animi uires dicendi officium subministrare, sicut enim honoribus summis functi sunt, ita et immortalem gloriam suis posteris reliquere. Et ut caeteros omittam:

⁷⁵ Bitwa w Lesie Teutoburskim w 9 r. n.e., wielka porażka Publiusza Kwinktyliusza Warusa, która zatrzymała granicę Cesarstwa Rzymskiego na Renie.

⁷⁶ Porażka wojskowa z rąk plemion germańskich namiestnika Galii Marka Lolliusza Paulinusa w 16 r. p.n.e.

⁷⁷ Por. Suet., Aug. 23.

⁷⁸ Tu i gdzie indziej zdaje się autor stosować geograficzne, a nie etniczne pojęcie Germanii. Retowie, celtycki bądź nie-indoeuropejski lud podbity przez Rzymian w 15 r. p.n.e., który dał nazwę prowincji Recji.

⁷⁹ Zob. przyp. 7. Windelików, podbitych również w 15 r. p.n.e., uznaje się za lud celtycki.

⁸⁰ Zob. przyp. 7. Norycy, podbici przez Rzymian w 16 r. p.n.e., byli celtyckim ludem na terenie dzisiejszej Austrii, który dał nazwę prowincji Noricum.

⁸¹ Morze Adriatyckie.

⁸² Określenie „obie Panonie” nawiązuje do podziału prowincji rzymskich na Panonię Górną i Panonię Dolną.

⁸³ Por. Suet., Tib. 16.

⁸⁴ Dunaj.

Otto genitor uir sane ingenuus, animo sapiens, consilio prudens, qualis in imperiis magistratibusque regenda republica pace belloquo fuerit, si memorare uellem, nec satis oratione complecti possem. Id tamen minime silentio pretereundum censui, quid familiae suae plurimum decoris ac ornamenti adiecit. Nobiles nanque patriae suae inter seipsos dissidentes *necessitudinibus iunxit mutuis, promptissimus affinitatis cuiusque ac amicitiae fautor et conciliator*⁸⁵. Ratus id quod Plato in Timaeo censuit: *Homines non solum sibi ipsi, sed patriae natos esse. Ortumque nostri partim patria vindicat, partim amici*⁸⁶, Stoicorum etiam sententiam animaduertens: *Homines hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alii aliis prodesse possent*⁸⁷. *Non aliter uniuersos quam membra partesque rei publicae habuerunt*⁸⁸. Reliquum est: Cum *imperatorum, honorum gloriaeque potiretur*, que quidem facile adeptus est, egregieque administrat, *numquam eundem iusticiae cepit obliuio*⁸⁹, sed iusticiam reginam uirtutum⁹⁰ maximopere coluit; ipsiusque precepta constantissime retinuit. Nec minus iuriprudencia clarissimus habitus est, cum in difficilimis iuris anfractibus, municipalium patriaeque statutorum questionibus enodandis, uniuersi ipsius consilia, haud secus quam Romani quondam responsa prudentum, requisierunt. Nec aliter ea consulta obseruarunt, quam Delphici Appolinis⁹¹ oracula olim gentiles obseruare soliti fuere; cum uero longe diuque utrique parentes tuae Amplitudinis summa religionis christianae obseruancia uitam <4r> duxissent – ex ea tam preclarissima stirpe genus trahis⁹². Nec solum generis nobilitate, uerum et uirtutum claritate ab ineunte aetate nobilis censeris desiderabas. Memor huius preclarissimi Salustiani⁹³ instituti: *uirtutem claram aeternamque haberi*⁹⁴, statim utriusque parentis delectu, ad monasterium Vallis Iunensis⁹⁵, Virgini Seruatrici sacratum⁹⁶ accelerare ac beatissimi patris Augustini normam uiuendi, canonicis regularibus traditam, profiteri sacrisque iniciari uoluisti. Nec te minus splendore uirtutum, integritate morum, quam religionis susceptae obseruantia uitam instituisse, michi persuadeo, quum non modo in dispensatorem rei familiaris uerum etiam singulorum cenobii negotiorum administratorem repente delectus fueris. Tu uero saluberrima diui Augustini uestigia sectatus – qui cum adhuc uiuente Valerio Yponensi⁹⁷ episcopo, ipsius ecclesiae necessitate cogente in episcopum se

⁸⁵ Suet., Aug. 48. Ostatnie słowo poprawione w rkps. z reconciliator.

⁸⁶ Cic., De officiis 1, 22

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ Suet., Avg. 48.

⁸⁹ Cic., De officiis 1, 26.

⁹⁰ Cic., De officiis 3, 28.

⁹¹ Wyrocznia przy świątyni Apollina w Delfach w Grecji.

⁹² Por. Suet., Tib. 3

⁹³ Gaius Sallustius Crispus (I w. p.n.e), członek senatu rzymskiego, potem historyk, autor m.in. Spisku Katyliny, na który powołuje się Unterburger.

⁹⁴ Por. Salust., Cat. 1.

⁹⁵ Jauntal (słow. Podjuna), nazwa odcinka doliny Drawy w Karyntii.

⁹⁶ Klasztor kanoników reguły św. Augustyna w Eberndorfie, do którego Keutschach wstąpił w 1460 roku; zob. s. 12.

⁹⁷ Waleriusz (IV w. n.e.), biskup Hippony, poprzednik św. Augustyna.

ordinari consenserit⁹⁸ – ita et monasterii tuae professionis utilitate poscente, ipsius eciam preposito uita fungente senectute attamen grauato, in administratorem ac fere coadiutorem te surrogari permiseris. Qua quidem administracione tibi commissa, prudentissimum ac circumspectissimum te redisti, cum singula precepta cuiusque diei, et si quid subiti muneris iniungendum esset, singulis in mandatis dares, addita monicione ut de quo quisque dubitaret, te nec alio interprete quacumque eciam hora uteretur. Nec quenquam rem ipsam potuisse melius agere quam tu gesseris, una omnium uoce predicatur. Decedente nanque postea ipsius cenobii preposito, unanimi omnium confratrum <4v> consensu in prelatum electus es⁹⁹. Quantum uero ipsum monasterium a truculentissima gente Teucrorum¹⁰⁰ deuastatum depopulatumque locupletaueris, quantum eciam summa prouidencia tua moderatus fueris, hoc unicum testimonium affert, quod ipsum maximis quidem impensis condideris, funditusque erexeris. Ita ut iure gloriari possis marmoreum te relinquere quod *laceratum¹⁰¹* ac penitus desolatum inueneris¹⁰². Quid de religione, iusticia, liberalitate, temperancia, pietate, animi magnitudine quibus tuam celsam dignitatem egeras loquar? – quae tales ac tantae uite uno constituta ferebantur, ita ut paucos admოდum tibi equari potueris. Qua uirtutis moderationisque fama clarae memoriae diuus Fridericus¹⁰³ Romanorum imperator illectus, te illico in consulem sacrae maiestatis suae designauit. Nec quicquam maximis populi christiani in negociis te in consulto unquam explicari uoluit, quapropter haud inferior quam Solon¹⁰⁴ quondam apud Athenienses hominum oraculique indicio sapientissimus auctoritate clarueris. Sed cum iam in tranquilissimo portu te conquiescere arbitratus esses, maius erat ad quod paraberis, longe maior futurus eras. Cum imperialis celsitudinis imperio in prepositum ecclesiae Iuuauensis¹⁰⁵, te eciam inuito ac reluctante, transferri iussus es¹⁰⁶, uti dignitatem inopia pressam tua ope instaurares, aere alieno laborantem tua industria subleuares, ad exitum penitus redactam tua prudentia in pristinum statum restitueres. Nec tantum caesareo sed et uniuersorum desiderio satisfacere molitus es, cuius rei maximum testimonium redidit, quod cum superioribus diebus sacrae canonicaeque professionis senatores de creando archiflami- <5r> -nio sacro instituto comicia habituri essent, unanimi omni compromisso te archiepiscopum lectum salutant, uniuersi eciam repentino maximoque consensu ampliori cognomine ‘patrem patriae’ appellant, quod autem inter tot sapientissimos, prudentissimos patres viros clarissimos ad tam altissimum

⁹⁸ Zob. np. *Sancti Augustini uita scripta a Possidio episcopo*, rozdz. 7, wyd., przeł. i oprac. Herbert T. Weiskotten, Princeton 1919, s. 54, 56.

⁹⁹ W 1481 roku; zob. s. 12.

¹⁰⁰ Chodzi o Turków osmańskich. Nazwa Teukrów, używana czasem w XV wieku na określenie Turków, nawiązuje do plemienia znanego z mitologii greckiej oraz z *Eneidy* Wergiliusza.

¹⁰¹ *laceratum*] *lacericum* rkps.

¹⁰² Być może chodzi o o pożar klasztoru w 1483 roku; zob. s. 12.

¹⁰³ Fryderyk III Habsburg (zm. 1493), książę Styrii i Karyntii, zaś od 1452 r. cesarz rzymski.

¹⁰⁴ Prawodawca i reformator w Atenach (VII–VI w. p.n.e.).

¹⁰⁵ Iuuuuum – rzymska nazwa Salzburga.

¹⁰⁶ W 1490 roku; zob. s. 12.

archipontificatus solium assumptus es¹⁰⁷; fuit hec diuina coelestisque dispositio – sacratissime Archipresul – uti religionis orthodoxae cerimoniarumque reuerentissimus cultor, heretice labis acerrimus insequutor, diuini cultus maximus auctor existas. Sanctiones canonicas constantissime obserues. Iura, priuilegia ecclesiae tuae Amplitudini commissae ad usque sanguinis effusionem defendes. Aedes sacras incendio ac uetustate collapsas instaures, donisque opulentissimis ornes, patrem clericorum uniuersique generis christiani te fore agnoscas; populo tuae dicioni subdito, diuturna saeuaque Marciali tempestate attrito, quietem, pacem ac salutem afferas. Oppida, castella belli clade ac igne absumpta privilegiis amplifices concessaque conserues. Potissimum uero celeberrimum oppidum Frisacense¹⁰⁸ oppidolumque natale meum¹⁰⁹ singulari libertatis munere dones, et si utriusque incolarum plurima fidelitatis merita extant, id tamen haud minimum commemorandum esse duxi, quod pocius subire mortem parati fuerint, quam unquam a fide prestita¹¹⁰ descuerint; postremo cum longaeua tempora Iuuauensem ecclesiam foelicissime gubernaueris, in supernae patriae sciui tandem perenni beatitudine fruaris.

De sacramentis ecclesiasticis tractatulus. Prologus

<6v; rubrica>

Ad reuerendissimum in Christo patrem, illustrem principem ac dominum, dominum Leonardum, sanctae Iuuauensis ecclesiae Archiepiscopum ac Apostolicae Sedis legatum amplissimum, Georgii Unterburger iuris pontificii professoris, assessoris Gurtzensis, De sacramentis ecclesiasticis tractatulus

Incipit prologus

<7r>

Cum mecum ipse animo reuoluerem, Reuerendissime Archipresul, quidnam sacerdotali institutioni tue Amplitudinis prouincie hoc potissimum tempore plurimum necessarium foret, nil utilius, nil dignius, nil denique prestantius sacramentorum ecclesiasticorum condigne administracionis ac effectus cognicione comperire potui. Ego itaque inter ceteros iuris pontificii professores minimus, tue maiestatis ditioni ex opido Paleoktyma¹¹¹ patrio uocabulo Antiquus Fundus¹¹² appellato ab ineunte etate seruulus ascriptus, aliquod condignum munus ad archipontificatum nouum tue Celsitudini offerre desiderans, tractatulum quendam in modum compendii a me congestum tuo nomini glorioso sacrorum antistes amplissime dedicare constitui, quem hilari uultu benignaque fronte suscipere pro

¹⁰⁷ 7 lipca 1495 roku; zob. s. 12.

¹⁰⁸ Friesach (słow. Breže; pol. hist. Fryszak), miasto w Karyntii, posiadłość arcybiskupów Salzburga; zob. s. 16-17, 25.

¹⁰⁹ Althofen (słow. Stari Dvor), miasteczko w Karyntii, 10 km na południe od Friesach.

¹¹⁰ *prestita* albo *prescita* rkps.

¹¹¹ Grecka kalka nazwy Althofen; zob. s. 13.

¹¹² Łacińska kalka nazwy Althofen; zob. s. 13.

recreatione etiam animi tui legere ac repetere, inter ceteraque bibliotece tue opuscula minima saltem facere collocari haud dedigneris.

Carmen ad Leonardum

<38v; rubrica>

Ad reuerendissimum in Christo patrem, illustrem principem ac dominum, dominum Leonardum, sacrae Iuuauensis basilicae Archipresulem ac Apostolice Sedis legatum humanissimum, Georgii Unterburger iuris pontificii professoris, assessoris Gurtzensis Carmen

Leonarde meis princeps allabere donis
Illustris, licet haec sunt uilia tibi
Munera, nec sacrae digna gloria mitrae
Fero nanque haec cum mea debita poscunt
At tibi deposito princeps uenerande galero
Se genibus flexis Georgius offert
Qui cupit in seruuum recipi minimum ue clientem
Pars modo sit turbae quantulacunque tuae
Ergo locus fuerit si quis michi paruus in aula
Forte tua serui sis memor ipse tui
Atque uelis meo tandem succurrere uoto
Pendet ab arbitrio spesque salusque tuo
Sisque tuis foelix princeps faustissime semper
Precipue foelix vatibus tuis esto
Hunc tibi solemnes omnes reddemus honores
Tollemus laudes aethera ad usque tuas
At tibi foelices producant stamina Parce¹¹³
Nestorei¹¹⁴ superes tempora longa senis
Iamque vale et parui sumas munuscula serui
Quae fuerint mentis pignora firma meae

¹¹³ Parki – rzymska nazwa wspólna trzech bogiń losu (Nona, Decima i Morta).

¹¹⁴ Nestor – król Pylos, bohater wojny trojańskiej, częsty – jak tu – symbol długowieczności.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

- Archiv der Diözese Gurk, DKA Urkundenreihe M 47, [w:] Monasterium.net, /mom/AT-ADG/AGDK/M-47/charter [dostęp: 13.03.2018].
- Archiv der Diözese Gurk, DKA Urkundenreihe P 1646.
- Kórnik, Biblioteka Kórnicka PAN, BK 2574.
- Salzburg, Landesarchiv, Urkunden Salzburg, Erzstift (1124-1805) SLA, OU 1502 VII 19, [w:] Monasterium.net, /mom/AT-SLA/Erzstift/SLA_OU_1502_VII_19/charter [dostęp: 13.03.2018].

Źródła drukowane

- C. Suetoni Tranquilli opera, t. I: *De vita Caesarum libri VIII*, wyd. Maximilian Ihm, Leipzig 1908.
- Cicero: *de Officiis*, wyd. i przeł. Walter Miller, London – New York 1928 (wyd. 1, 1913).
- Gajus Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty cesarów*, przeł. i oprac. Janina Niemirska-Pliszczyńska, wstęp Józef Wolski, wyd. 6, Wrocław 1987.
- Iacopo da Varazze, *Legenda Aurea con le miniature del codice Ambrosiano C 240 inf.*, wyd. Giovanni P. Maggioni, Firenze – Milano 2007.
- Izydor z Sewilli, *Etymologiae*, [w:] *Rhetores Latini minores*, wyd. Karl Halm, Lipsiae 1863.
- Marcus Tullius Cicero, *O państwie, O prawach, O powinnościach, O cnotach*, [w:] Ciceron, *Pisma filozoficzne*, t. II, przeł. Wiktor Kornatowski, oprac. Kazimierz Leśniak, Warszawa 1960.
- Sallustius, *Catilina*, 1, [w:] C. Sallusti Crispi *Catilina, Iugurtha, Historiarum Fragmenta Selecta, Appendix Sallustiana*, wyd. i oprac. Leighton D. Reynolds, Oxford 1991.
- Sancti Augustini vita scripta a Possidio episcopo*, wyd., przeł. i oprac. Herbert T. Weiskotten, Princeton 1919.
- Sprzysiężenie Katyliny i Wojna z Jugurtą*, przeł. Kazimierz Kumaniecki, Wrocław 1971.

Opracowania

- Albrecht Michael von, *A History of Roman Literature. From Livius Andronicus to Boethius*, Leiden 1997.
- Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten: nach amtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, oprac. Franz Raffelsperger, t. 6, Wien 1854.
- Berger Adolf, *Encyclopedic dictionary of Roman law*, Philadelphia 1953.
- Christian Friderich Sattlers *Herzoglich-Württembergischen Geheimden Archivarius, des Königl. Groß-Britannischen historischen Instituts zu Göttingen und der Königl. Preußischen gelehrten Gesellschaft zu Frankfurt an der Oder wirklichen Mitglieds Geschichte des Herzogthums Württemberg unter der Regierung der Herzogen*, t. 1, Tübingen 1769.
- Curtius Ernst R., *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, przeł. i oprac. Andrzej Borowski, wyd. 2, Kraków 2005, s. 90–92.
- Czerenkiewicz Michał, *Prolegomena do antycznej teorii panegiryku*, [w:] *Panegiryk jako element życia literackiego doby staropolskiej i oświeceniowej*, red. Monika Sulejewicz-Nowicka, Zbigniew Gruszka, Łódź 2013, s. 11–33.
- Dacier Bon-Joseph, *Notice historique sur la vie et les ouvrages de M. de Sainte-Croix*, „Le Moniteur Universel” 1811, nr 188, s. 715–716.

- Die Matrikel der Wiener Rechtswissenschaftlichen Fakultät – Matricula Facultatis Juristarum Studii Viennensis*, t. 1 (1402–1442), oprac. Johannes Seidl, Andreas Bracher, Thomas Maisel, Wien – München 2011; t. 2 (1442–1557), oprac. Thomas Maisel, Johannes Seidl, Severin Matiasovits, Wien – Köln – Weimar 2016.
- Dopsch Heinz, *Salzburg im 15. Jahrhundert*, [w:] *Geschichte Salzburgs Stadt und Land*, t. I, cz. 1, red. Heinz Dopsch, wyd. 2, Salzburg 1983.
- Heim Manfred, *Salzburger Eigenbistümer*, [w:] *Historisches Lexikon Bayerns*, http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Salzburger_Eigenbistümer [dostęp: 9.08.2020].
- Heinisch Reinhard R., *Leonhard von Keutschach*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 14, Berlin 1985, s. 250–251.
- Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, oprac. Jerzy Zathay, Wrocław 1963.
- Klemenčič Matej, *Die Pfarrkirche von Konjice*, [w:] *Gotika v Sloveniji. Akti mednarodnega simpozija Ljubljana. Narodna galerija. 20.–22. oktober 1994*, Janez Höfler, Ljubljana 1995.
- Miranda Salvador, *The Cardinals of the Holy Roman Church*, <http://cardinals.fiu.edu>.
- Notice des livres bien conditionnés du cabinet de M. ***. Avec un supplément qui contient beaucoup d'anciennes éditions du XVe siècle, des manuscrits sur vélin, avec des miniatures, etc. Dont la vente se fera le 9 mars 1807 et jours suivans, en l'une des salles, rue des Bons-Enfans, n° 30, Paris 1807.*
- P.L., *Sainte-Croix (Guillaume-Emmanuel-Joseph)*, [w:] *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources à consulter*, red. Jean-Chrétien F. Hoefer, t. 43, Paris 1864, kol. 144–146.
- Palmer Ada, *The recovery of Stoicism in the Renaissance*, [w:] *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*, red. John Sellars, London – New York 2016.
- Pichler Georg Abdon, *Salzburgs Landes-Geschichte: Allgemeine Geschichte*, Salzburg 1865.
- Plett Heinrich F., *Rhetoric and Renaissance Culture*, Berlin – New York 2004.
- Probszt-Ohstorff Günther, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, Wien 1994.
- Reames Sherry L., *The Legenda Aurea. A Reexamination of Its Paradoxical History*, Madison (WI) – London 1995.
- Sallaberger Johann, *Die Einladung Martin Luthers nach Salzburg im Herbst 1518*, „Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde” 2011, nr 151, s. 127–159.
- Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, <https://elexicon.scriptoros.pl>.
- Stauber Josef Günther von, *Schloss Althofen*, [w:] *AEIOU. Das Lexikon aus Österreich*, https://austriaforum.org/af/AEIOU/Schloss_Althofen.
- Tropper Christine, *Raimund Peraudi*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 21, Berlin 2003, s. 117–118.
- Vickers Brian, *Epideictic and Epic in the Renaissance*, „New Literary History” 1983, nr 14(3), s. 497–537.
- Wagner Hans, Klein Herbert, *Salzburgs Domherren von 1300 bis 1514*, „Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde” 1952, nr 92, s. 1–81.
- Zeller Joseph, *Aus dem ersten Jahrhundert der gefürsteten Propstei Ellwangen 1460–1560: I. Albrecht von Rechberg von Hohenrechberg, Fürstpropst von Ellwangen 1461–1502. II. Die Stiftspredigerstelle und ihre Inhaber bis 1560*, „Württembergische Vierteljahreshefte für Landesgeschichte Neue Folge” 1908, nr 17, s. 159–200, 277–300.

ABSTRACT

MIŁOŚZ SOSNOWSKI

**A CARINTHIAN ASSESSOR'S "VILIA MUNERA" FOR THE ARCHBISHOP
OF SALZBURG LEONHARD VON KEUTSCHACH (BK 2674)**

The holdings of the Kórnik Library include a small parchment manuscript produced in 1495/6 as a gift from an assessor in the Carinthian bishopric of Gurk, Georg Unterburger, a doctor of both laws, for the newly elected archbishop of Salzburg, Leonhard von Keutschach. The codex is relatively richly ornamented – with gilding – and comprises three short works by the donator: Laudatory oration for the Inauguration of the Pontificate [*Oratio demonstrativa*], A Treaty on Sacraments [Traktat o sakramentach] with a short prologue, and a Poem [*Carmen*] in praise of the new archbishop. With his gift, Unterburger – as he openly announces – wanted to establish a client-patron relationship with the new archbishop. The paper briefly presents both these figures against the background of the history of the Salzburg archdiocese analyses the Oration as an example of late-Medieval humanist rhetoric and, on the basis of the subsequent history of the manuscript, reflects on whether Unterburger managed to achieve his goal. The paper is accompanied by the annotated edition of Oration, prologue of the Treaty and the Poem.

Keywords: Leonhard Keutschach, Georg Unterburger, Carinthia, Gurk, Salzburg, humanism, a speech of praise